

RUSYA'DA HACIN TARİHİ SERÜVENİ***HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE HAJJ IN RUSSIA
ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ХАДЖА В РОССИИ*****Dr. Mustafa KÜTÜKÇÜ*****ÖZET**

Rusya'nın İslam'la tanışması çok erken devirlerde gerçekleşmesine rağmen Rusya ve İslam Müslüman ülke halkları arasında birbirinin zıddı gibi algılanmıştır. Bu anlayışı haklı çıkaran farklı nedenler olsa da; uzun yıllar etkisini sadece Rusya topraklarında değil çevre ülkelerdeki halklar üzerinde de hissettiren komünist rejimin rolünün büyük olduğu bir gerçektir.

Günümüz Rusya'sı ise İslam İşbirliği Örgütü'nde (İİÖ (2011' e kadar İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)) gözlemci sıfatıyla temsil edilmekte yirmi milyondan fazla Müslüman nüfusuyla kendini İslam Dünyasının bir parçası olarak görerek bu örgüte üye olmak için çaba sarfetmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yapılan yeni anayasa ile din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde halklar serbestlik kazanarak Hristiyanlığın Ortadoksluk kolu, İslam, Yahudilik ve Budizm geleneksel dinler olarak kabul edilmiş, Müslümanlar da diğer din müntesipleri gibi kanunların kendilerine vermiş olduğu hakları kullanarak serbestçe ibadetlerini yerine getirmektedirler. Bu ibadetlerin başında ise hac gelmektedir.

Anahtar Kelimeler:

İslam, Rusya'da İslam, hac, hac yol güzergahları, Altınordu.

ABSTRACT

Despite early knowing Islam in Russia, in Muslim countries in people's understanding Russia and Islam are perceived as the incompatible parties. Presence of various occasions of this unreasonable opinion about Russia reflects reality of communistic domination for many years not only in the Russian territory, but also in the adjoining states.

Modern Russia represents itself as the observer in the Organization of Islamic cooperation (OIC (Organization of the Islamic conference (OIC) till 2011) with Muslim population more than 20 million people proclaiming themselves as a part of the Islamic world and aiming to become a member of this organization.

After dissolution of the Soviet Union under the new constitution guaranteeing freedom of religion and conscience, the peoples have found independence in religious denomination. Orthodoxy, Islam, Judaism and Buddhism are named traditional religions in Russia. Muslims, as well as adherents of other religions, have the rights given to them by law, may practice their religion freely.

* Rusya Müftüler Konseyi Başkan Yardımcısı - Moskova / RUSYA FEDERASYONU
[кан. философских наук Мустафа Кютюкчю – заместитель председателя Совета Муфтиев России]

One of the important religious rituals which is impossible to execute without the state support is hajj. For the last twelve centuries Russian Muslims are able to make pilgrimage, despite economic and political difficulties.

Key Words:

Islam, Russia and Islam, hajj, pilgrims' routes, Golden Horde.

РЕЗЮМЕ

Несмотря на раннее знакомство России с Исламом, в понимании народов мусульманских стран Россия и Ислам воспринимаются как несовместимые стороны. Наличие различных поводов для появления этого небезосновательного мнения о России среди людей отражает реальную действительность того, что господство коммунистического режима не только на Российской территории, но и в соседствующих государствах в течение многих лет играло значительную роль.

Современная же Россия, выступая в качестве наблюдателя в Организации Исламского сотрудничества (ОИС (до 2011 – Организация Исламская конференция (ОИК)) с численностью мусульманского населения более 20 миллионов человек, провозглашая себя частью исламского мира, стремится стать членом этой организации.

После распада Советского Союза по новой конституции, гарантирующей свободу религии и совести, народы обрели независимость в вероисповедании. Православие, Ислам, Иудаизм и Буддизм названы традиционными религиями. Теперь мусульмане, как и приверженцы других религий, пользуясь правами, данными им законом, могут свободно исповедовать свою религию.

Одним из важных религиозных ритуалов, исполнение которого невозможно без государственной помощи, является хадж. В течение двенадцати веков и до сегодняшних дней российские мусульмане совершают паломничество, несмотря на экономические и политические трудности.

Ключевые Слова:

Ислам, Россия и Ислам, хадж, маршруты паломников, Золотая Орда.

Rusya ve İslam kelimeleri tarihsel olarak Müslümanlar için büyük ölçüde zıtlıkları çağrıştırmıştır. Yüzyıllar boyunca devam eden Osmanlı-Rus savaşları, ardından gelen din karşıtı komünist rejim belki de böyle bir algılamayı haklı çıkarmaktadır. Ancak tarihi akış içerisinde hiç bir şey aynı kalmamakta, hep bir değişim ve gelişim çizgisi izlemektedir. Tarihin bugün geldiği nokta, İslam karşıtı bir Rusya'dan, topraklarında pek çok İslam ülkesinden fazla Müslüman'ın yaşadığı, buna dayanarak da İslam İşbirliği Örgütü'ne (İİÖ (2011' e kadar İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)) üye olmak isteyen, şimdiden gözlemci sıfatıyla İKT'nin faaliyetlerine katılan bir Rusya'dır.

Rusya, Avrasya olarak nitelendirilen Doğu ve Batı arasında coğrafi konumuyla tarihin her devrinde dünya siyaseti üzerinde etkin olmuş bir coğrafyada bulunmaktadır. Burada ortaya çıkan güçlü devletler Atilla'dan Cengiz Hana, oradan Altın Ordu devletine, Rus Çarlarına ve 20. yüzyılda Sovyetler Birliğine kadar dünya tarihinin akışında şu ya da bu şekilde söz sahibi olmuşlardır. Sovyetler Birliğinin dağılması ile onun halefi olan Rusya

Federasyonu için de bunun böyle olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dağılma sonrasında her ne kadar derin ekonomik ve sosyal krizlerin içerisine girse de Rusya halen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi ve dünyanın en gelişmiş devletlerinin üye olduğu G-8 diye isimlendirilen klübe üyedir.

İlginç coğrafi konumu, Rusya'yı Doğu ve Batıdan gelecek etkilere açık hale getirdiği gibi, dini olarak da hem Hıristiyanlığın, hem de Müslümanlığın yüzyıllar boyunca etkileşim içinde olduğu bir ülke yapmıştır. Rusya'nın 21. yüzyıla girdiğimiz şu yıllarda dünya siyasetindeki hala etkin olan konumu, İslam'la olan ilişkileri, bu ilişkilerin mazisi, günümüzde geldiği nokta ve gelecekte alabileceği konum, yalnız bu coğrafyada yaşayan Müslümanları değil belki bütün Müslümanları ilgilendiren bir konudur.

Tarihsel çizgi içinde bakıldığında bu günkü Rusya'nın İslam'la tanışması çok erken devirlerde gerçekleşmiştir. Bu günkü Dağıstan'da bulunan Derbent'e İslam'ın girişi daha Sahabe-i Kiram zamanında olmuştur. İslam'ın Kafkasya'da yayılması Hazar kıyısındaki bölgelerden başlayarak, VII. yy.'ın sonlarında ise Derbent'ten Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarına, içlerde de göçebe kavimlerin yaşadığı yüksek bölgelere doğru yayılmıştır. Bölgedeki en önemli İslamî merkez 632 yılında İslam mesajının Asbab-ı Kiram tarafından ulaştırıldığı Derbent şehridir.

Volga çevresindeki halkların İslamı kabul etmeye başlamaları ise bölgeye gelen Müslüman tüccarların etkisiyle VII. yüzyılda olmuştur. Hazar Denizinden yukarı Volga'ya doğru çıkan Müslüman tüccarlar ve göçebe Türk kavimlerinin yaşadığı Harezmi bölgesinden kara yolu ile bu bölgeye gelen tüccarlar İslam'ın yayılması için büyük gayret sarf etmişlerdir. 922 yılında İdil Bulgarları İslam'ı kabul etmiş, Halife Muktedir tarafından gönderilen elçi Bulgar ileri gelenlerinin İslam'a girme töreninde hazır bulunmuştur.

Rusya'da İslam Altın Ordu Devletinin şahsında hissedilir olmuş; Rus unsurunun bir güç olarak ortaya çıkması ise Korkunç İvan'ın 1556 yılında Kazan'ı alması ile Ortodoks Hıristiyanlığın galebe çaldığı bir coğrafya haline gelmiştir. 1917 yılındaki Sosyalist devrime kadar dini üstünlük bu şekilde devam etmiştir. Komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri ve tüm dinlere karşı bir savaş başlatmaları ile ateist eğitim ve din düşmanlığı resmi politika haline gelmiştir. Sovyetler Birliğinin 1991 yılında beklenmedik bir şekilde dağılmasının ardından inancın tekrar Rusya'ya döndüğü bir dönem başlamıştır.

Rusya Federasyonu 17 milyon km² toprağı ile dünyanın en geniş yüzölçümüne sahip ülkesidir. Asya ve Avrupa arasında bulunan ilginç coğrafi konumu ülkeyi tarih boyunca hem kültürel ham siyasal açıdan Doğu ve Batının tesirine açık olmasına neden olmuştur. 19 bin kilometrelik bir kara sınırına, 37 bin kilometrelik bir kıyı şeridine sahip olan Rusya coğrafyası tarih boyunca güçlü bir merkezi devletin varlığını gerektirmiş, ortaya çıkan devletlerde dünya siyasetinde önemli roller oynamışlardır.

Sovyet döneminde Komünist Partisinin baskı ve yok etme politikaları ile karşı karşıya kalan din olgusu, yeni dönemde Rusya'da büyük bir serbestiyet kazanmıştır. Hatta bu serbest ortamdan istifade eden ve Rusya için geleneksel olmayan bir çok din ve mezhebe temsil eden misyonerler Rusya'da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Rusya'da geleneksel olarak hakim olan din Ortodoks Hıristiyanlıktır. İslam ikinci din konumundadır. Bunun yanında Hıristiyanlığa bağlı diğer mezhepler, Budizm ve Musevilik dinleri Rusya'da geleneksel olarak var olagelmış dinlerdir.

Rusya'da İslam, Ortodoks Hıristiyanlıktan sonra en fazla nüfusa sahip ikinci dindir. Rusya'daki Müslümanların sayısı konusunda birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar ülkede 11 milyon Müslüman olduğunu iddia ederken, bazıları bu sayıyı 25 milyona kadar çıkartmaktadırlar.

Bölgesel olarak Rusya'da en fazla Müslüman Kuzey Kafkasya'da, Volga çevresinde ve Urallarda yaşamaktadır. 2 milyon civarında Müslüman olduğu tahmin edilen başkent Moskova'da da son yıllarda Müslüman nüfus ciddi bir şekilde artış göstermiştir.

Anayasanın vermiş olduğu haklar çerçevesinde Müslümanlar da diğer geleneksel din ehilleri gibi bu ülkede dini vecibelerini serbestce yerine getirebilmektedir. Bunların başında ise Hac gelmektedir.

Hac:

Rusya Müslümanları İslamın kabulünden günümüze kadar geçen yaklaşık 12 asırlık süre zarfında ekonomik, politik ve sosyal şartların vermiş olduğu zorluklara rağmen Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerini ziyaretleri için şeref sayıp, hac farızasından ödün vermeyerek bu kutsal vazifeyi yerine getirmeye çalışmışlardır.

Bu topraklardan hac farızalarını yerine getirmek için uzun ve meşakkatli bir yola çıkan hacılar, sadece dini vecibelerini yerine getirmekle kalmayıp, ülkeleri ve yol güzergahı üzerindeki diğer ülkeler ile diplomatik ilişkilerin başlamasına¹ ülke halkları arasındaki ilişkilerin de geliştirilerek birbirlerini yakından tanımalarına, ülkeler ve halklar arası ekonomik ilişkilerin canlanmasına hiçde küçümsenmeyecek derecede katkı sağlamışlardır.

Rusya topraklarında yaşayan Müslümanların İslamın kabulünden günümüze kadar değişik siyasi yönetimlerin altında bulunmalarının haccın yerine getirilmesinde olumlu veya olumsuz etkisi olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için Rusya Müslümanlarının geçirdiği devreleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Müslüman Türk Devlet idaresinde yaşadıkları dönem (9- 16. Yüzyıl),
- Hristiyan Rus Devletinin hüküm sürdüğü dönem (16-20. Yüzyıl),
- Sovyetler dönemi (20. Yüzyılın başı ile perestroyka dönemine kadarki zaman),

- Rusya Federasyonu dönemi (20.yy. ın 90 ları ile günümüze kadar).

Hac ile ilgili kaynaklar incelendiğinde 1. döneme ait belgelerin günümüze kadar maalesef ulaşmadığı belirtilmektedir. Fakat kaynak eksikliği, 7. asırda İslamın yayılmaya başladığı Rusya coğrafyasında Müslümanlar tarafından hac farızasının yerine getirilmediği demek değildir. Taberi, Mukaddisi, İdrisi, Masudi, İbn Fadlan, İbn Batuta gibi Arap ve Farişi alimlerin eserlerinde konuyla alakalı bilgilere kısmen rastlanmakta olup, ilk dönem hac bilgileri 1041-1042 tarihlerine dayanmaktadır. Arap tarihçi İbn al-Cavzi Bulgar Tatarlarından bazı hacıların Bağdat'a gelişini şöyle anlatıyor " Ve Bulgar'dan kendi halkının büyüklerinden olduğu söylenen 50 kişilik refakatçısıyla hacca giden bir kişi geldi"².

İkinci döneme ait bilgilerin bazı diplomat ve devlet adamlarının raporlarına ve hacca giden Müslümanların yol boyunca gördükleri ve duyduklarını kaydettikleri notlardan derlenen "Hacname", "Sefername" gibi isimler verilerek yazılan eserlere dayandığı görülmektedir. Murtaza bin Kutluğuş as Simiti'nin Hacnamesi bu eserlerin ilklerinden sayılır³. As Simiti hicri 1110 (1697-1698) yılına ait Hacnamesinde Buhara, Meşhed ve Bağdat hac güzergahı ve bu yol üzerinde yaşayan halkların kültürleri ve sosyal yaşantılarını aydınlatmakta, o dönem ve geçmiş dönemin islam büyükleri, alimler ve halk nezdinde kabul görmüş şahıslar hakkında bilgi vermektedir.

Uzun yıllar Rusya müftülüğü yapmış Rizautdin Fahretdin (1859-1936) tarafından 1902 yılında yayınlanan "Rihlet al Marcani"⁴ eseri de Meşhur Tatar alimlerinden Şihabutdin Mercani'nin (1818-1889) 1880 yılının Ağustos ayında Kazan şehrinden başlayıp İstanbul, İzmir, İskenderiye, Kahire ve Suveyş üzerinden yapılan hac seyahatı esnasındaki izlenimlerini anlatan değerli bir eserdir. Bu eserde Mercani uğramış olduğu şehirlerdeki halkın ve hacca giden farklı milletlerden insanların kültürel ve dini anlayışlarına değinmiş, namaz kılarak farklı mezhepten olanların arasındaki benzerlik ve farklılıkları anlatmıştır⁵.

1899-1901 yılları arasında Polonya, Macaristan, Türkiye, Yunanistan, Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır gibi ülkelere uğrayarak tarihi, kültürel ve dini yerleri gezip buralarda yaşayan alim ve halkın ileri gelenleriyle de tanışıp bilgi alış verişinde bulunan Nijne Novgorod Vilayeti imamlarından Hamidullah Almuşev'in (1855-1929) hac dönüşü iki yıllık izlenimlerini topladığı "Hacname"⁶ eseri de o günün hac şartları hakkında bilgi edinmemize yardımcı oluyor.

Rusya'nın Cidde Konsolosluğu mütercimi Şakirzyan İşayev⁷'in 1895 yılında yapmış olduğu hac yolculuğu sonrası yazdığı rapor⁸ da; kendisinin belki diplomat olmanın verdiği hususiyetten olsa gerek, devlet idarecilerinin hac organizasyonundaki eksiklikleri, yolculuk esnasında altyapının yetersiz oluşu, emniyet ve güvenlik zafiyetleri, yoldaki tehlikeli yerler ve sağlık sorunları gibi

konuları ön plana aldığı için dönemin hacını farklı bir yönden anlama açısından ayrı bir mana ifade etmektedir.

Bu dönemde hac anı ve izlenimlerini kaleme alanlar arasında Abdulmanih Kargalı (1784-1826), Ali Çokri (1826-1889), Murad Ramzi (1854- 1934), Abdurrahid İbrahim (1857-1944), Musa Bigi (1875-1949) gibi alimleri sıralayabiliriz.

Ayrıca 1898-1899 yıllarında, hac yol güzergahı, bölgenin dini-siyasi ve epidemiyolojik durumu (sağlık şartları) hakkında rapor hazırlaması için Rus ordusunda görevli subay Abdulaziz Davletşın (1861-1920) hükümet tarafından hacca gönderilerek kapsamlı bir rapor hazırlaması sağlanmıştır. Rapor neticesinde “Müslüman hacılar için geçici kurallar” geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur. Bununla Müslüman hacıların hak ve hukuku Kudus’e giden Hristiyan Rus hacılarıyla eşit seviyeye getirilmeye çalışılmıştır⁹. Devletşın’ın raporu 19.yy sonları 20. yy başlarında hacla alakalı Rus devlet politikasını anlama açısından da önemlidir.

Kafkas bölgesi Mozdok şehri hekimlerinden Magomet Tulatov (-1934) un 1899 yılında başlayıp 1901 de bitirdiği, 100 günden fazla süren görevli hac seferinin analizini raporlaştırdığı “Mekke’ye Yolculuk” isimli yazısı da konumuza ışık tutan kayda değer eserlerden. Rapor içerisinde 25 maddelik tavsiyeleri de o günün sosyo-kültürel şartlarını anlama ve hacıların karşılaştıkları olumsuzluklara ve problemlere çözüm bulma, hac şartlarını iyileştirme açısından önemli. Raporda Hacı grupları için teçhizatlı doktorun olması, yiyecek, giyecek ve sağlık şartları gibi yolculuk esnasında dikkat edilmesi gereken meselelerin anlatıldığı kitapçık hazırlanması gerektiği, yolculuk yapılan gemi gibi vasıtaların teknik yönden nasıl olması gerektiği, hasta ve fiziki yönden zayıf olanların, küçük çocukların hacca gitmesine izin verilmemesi, Cidde ve Mekke arasında Bedevilerin saldırılarına karşı kendilerini korumak için hacıların silah taşımalarına izin verilmesi, diğer devlet hacılarına örnek olması da hesaba katılarak hicaz bölgesinde uygun yerlerde Rus hacıların için konaklama yerleri inşası veya binalar satın alınması, poliklinikler organize edilmesi¹⁰ gibi tavsiyeler yer almaktadır.

1901 yılında S.Tuholki tarafından hazırlanan konsolosluk raporlarının toplandığı “Rusya Müslümanları Hicazda” eseri de o günün hacı sayısı ve hangi meslekten olduklarını vermesi açısından önemlidir¹¹.

1902 yılında *İstoriçeskiy Vesnik* dergisindeki “Cidde’ye Yolculuk”¹² adlı yazısında D.F.Sokolov hacca kabul şartları ve hacıların yaşam koşulları hakkında, M.E. Nikolskiy tarafından 1911 yılında yine aynı dergide kaleme alınan “Müslümanın Mekke’ye Hac Yolculuğu”¹³ makalesinde de Rusya ve Türkistan’dan hacca gidilen yol güzergahı, bazı dini bilgi ve bayramlar hakkında bilgi verilmektedir.

Yukarıda yazılanlardan da anlaşılacağı üzere devlet adamlarının eser ve raporlarıyla hacı ve hacca giden alimlerin yazdıkları *Hacnamelerin* içerik bakımından farklı olduğu görülür. 19 yy'ın sonları ile 20.yy'ın başlarında yazılan eser ve raporlara bakıldığında devletin Hicaz bölgesi ve hac meselesiyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca verilen raporların ilgili merciler tarafından değerlendirilmesi de o günün hac şartlarını geliştirme Rusya hacılarının yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik çabalar olarak gösterilebilir.

15.yy ın ortalarından 18.yy'ın ortalarına kadar Ortadoks Rus Devletinin Müslümanlar üzerindeki baskıcı idare tarzını daha da arttırdığı görülür. Dolayısıyla organizeli bir şekilde hacca gidildiğine dair bilgilere rastlanılmamaktadır. Bu dönem Müslümanlar için her ne kadar zor bir dönem olsa da, Rizaetdin Fahrettin bu dönemin alim ve imamları hakkında bilgi verdiği "Asar" eserinde öyle yada böyle çeşitli yollarla hacca giden din adamlarının olduğundan bahsetmektedir¹⁴.

18. yy. ikinci yarısı ise Rusya Müslümanları için yeni oluşumların yaşandığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkıyor. 22 Eylül 1788 tarihli imparator kararnamesiyle başkanlığını müftünün yaptığı, üyeleri ise şehirlerdeki din adamlarından belli bir süre için seçilen Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi (OMRM) kuruldu. OMRM'nin kurulmasıyla Rusya Müslümanları, bilhassa Kazan Hanlığının Ruslar tarafından alınmasından sonra daha da ağırlaşan dini ve ekonomik baskı ve kısıtlamaları bir nebze olsa arkada bırakarak, politik, hukuki, dini, sosyal ve kültürel alanlardaki yaşantılarında yeni bir boyut kazanmıştır.

Hac hakkındaki ilk kararname Rus İmparatoru 1. Aleksandor tarafından 23 Mart 1803 te çıkartılmıştır. Bu kararnameyle Rusya sınırları içinde yaşayan sadece Buharalı Müslümanlara pasaport alma ve hac farizasını yerine getirme hakkı tanınmıştır¹⁵. Diğer vatandaşlara ise 27 Haziran 1855 de pasaport alma hakkı verilmiştir. Pasaport alana kadarki zaman diliminde mahalli idarelerden büyük güçlüklerle alınan özel belgelerle hacca gidilmiştir¹⁶. 19 yy'ın sonlarına doğru ise hac meselesi ülkenin iç işlerine ait kurumlarında, dış işleri bakanlığında ve Rusya İstanbul elçiliği ve 1891 yılında Cidde'de açılan konsolosluk gibi müesseselerde aktif halde tartışılmaya başlanmış, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bölge idarecileri de bu işe dahil edilerek hac ile alakalı meselelere çözümler aranmıştır.

Bu arada Hacıların Osmanlıya maddi kazanç sağladığı, hac esnasında veba ve kolera gibi salgın hastalıkların hacılar vasıtasıyla ülkeye sokulması, hacıların radikal görüşlerle Hicaz topraklarından dönmeleri sebep gösterilerek pasaport almak isteyen hacı adaylarına zorluklar da çıkartılmıştır. Hatta 1822 yılı hac sezonu öncesi Kafkas Kolordu Komutanı General Aleksey Yermolov; "hacıların hicaz topraklarından Rusya'ya karşı farklı dedikodularla gelmeleri, hristiyanlara karşı yapılan kötü muamelelerin cezasız kaldığını görmeleri, Osmanlı sultanına karşı ilgilerinin artması ve onu lider konumunda görmeleri"

gibi sebepler göstererek dışişleri bakanlığına müracat edip hacın yasaklanmasını talep etmiştir. Mantıksız ve provakativ bir talep gibi anlaşılan bu istek maalesef ilgili kurumlar tarafından olumlu karşılanıyor ve aldığı cevapta hac için Mekkeye gidişlerin imparator tarafından vakitlice yasaklanmasının uygun görüldüğü yazılıyor¹⁷.

Sovyetler döneminde yaklaşık 77 milyonluk Müslüman nüfus içinden yaklaşık 20 kişinin¹⁸ hacca gitmesine müsaade edildiği düşünülürse bu dönem için hacdan bahsetmek neredeyse imkansız olduğu görülür. I. Dünya Savaşının patlak verdiği 1914 yılında Osmanlı Devletiyle Rusların ayrı cephelerde yer almaları Hicaz ile ilişkilerinin kesilmesine vesile oldu. 1924 yılında Sovyet Hükümetinin Cidde Konsolosluğunu tekrar açmasıyla canlanan ilişkilerle hac konusunda az da olsa başlayan hareketlilik 1938 yılında Cidde'deki konsolos Kerim Hakimov'un geri çağırılmasıyla tekrar bir fetret dönemine girdi. Küçük bir grubla Müftü İshan Babahan'ın 1945 yılında yapmış olduğu hac ile Sovyetler Birliğinden çok kısıtlı şartlar altında hac seferleri tekrar başlamış oldu. Yine Babahan ailesinden Ziyauddin Babahan 1953 yılında Sovyet hac kafile başkanı olarak yapmış olduğu hacda Suud Kralı Abdulaziz b. Suud ile de ayrıca görüşme imkanı olmuştur¹⁹.

Bu kısıtlı şartlar altında 1945-1990 yılları arasında Sovyet vatandaşı 850-900 kişinin²⁰ hac farızasını yerine getirebildiği gözönüne alınırsa, yıllık hacı sayısının yukarıda değinilen sayıya denk geldiği görülür.

Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi kurucularından ve uzun yıllar (1943-1989) bu idarede müftülük yapmış *Babahan ailesinin* döneme ait değerli bilgileri içerdiği bilinen özel arşivlevi araştırmacıları beklemektedir.

Tablo №1²¹

Rusyalı Müslüman ve Ortadoks Hacıların ²² Yıllara Göre Karşılaştırmalı Sayıları					
	Ortadokslar			Müslümanlar	
	Yıl	Hacı Sayısı		Yıl	Hacı Sayısı
	1820	200		1891	2053
	1840.yıllar	Yaklaşık 400		1892	3847
	1859	950		1893	6136
	1866	1098		1894	3349
	1869	2035		1898	450 (4500) (1795)
	1870.yıllar	Yaklaşık 1500			
	1880	2009			
	1889	3817			

Tablo № 2²³

1897 Nüfus Sayımına Göre Ortadoslar	20.yy Başları Ortadoks Hacılar	1897 Nüfus Sayımına Göre Müslümanlar	20.yy Başları Müslüman Hacılar
87 123 604	Yaklaşık 20000	13 906 972	11000 den Fazla
0,023%		0,079%	

Yol Güzargahları:

Rusya Müslümanları 19.yy sonları ile 20.yy başlarında yaşadıkları şehrin coğrafi özelliklerine göre hac güzergahı olarak farklı yollar kullanmışlardır. Bunları üç ana grupta toplayabiliriz.

a- Kafkas ve Kuzey Fars Güzergahı; Kirmanşah, Hanekin, Bağdad ve çevresindeki Şii Müslümanlar için uğrak yerleri olan Kazvin, Kerbela ve Necef de ziyaret edilip, oradan da Mekke ve Medine'ye geçilirdi.

b- Semerkand ve Buhara üzerinden Afganistan'a; Mezarı Şerif, Kabil ve Peşaver'den Bombay'e, buradan deniz yoluyla Cidde ve Yanbo şehrine, buradan da Mekke ve Medine şehirlerine ulaşıldı.

Semerkand-Buhara yolu diğer varyantlara göre kendileri için daha yakın, ucuz ve kolay olma açısından Türkistanlı hacı adaylarının tercih ettiği güzergahı. Hayvan üstünde 1500 km'lik Semerkant-Peşaver arası yorucu bir yolculuğun tercih edilme sebeplerinden birisini hac için Rus idaresinden pasaport almanın zorlaştığı veya imkanı olmadığı zamanlarda Buhara-Afganistan sınırını geçerken pasaport sorununun yaşanmaması olarak gösterilebilir²⁴.

c- Karadeniz Yolu; sahil şehri Odessa'da toplanan hacılar İstanbul, Suveyş, Cidde veya Yanbo şehirlerinden Mekke ve Medine'ye geçerlerdi.

İstanbul'dan ise Hicaz tarafına üç yol varyantının olduğu görülür. 1- Hicaz demir yolları ile Beyrut ve Yafta üzerinden; 2- Deniz yoluyla Suveyş, Yanbo ve Cidde üzerinden; 3- Yine demir yoluyla Mısır üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşıyordu. Deniz yolunu tercih edenler ise İstanbul -İskenderiye limanlarını kullanıyorlardı.

Karadeniz yol güzergahı diğerlerine nazaran tehlikesiz ve fiziki şartlar açısından kolay olduğundan daha çok tercih edilmiştir.

Rusyanın Avrupa kısmı ve Sibiryta taraflarında yaşayan hacıların genelde tercih ettiği bu yolu, Türkistan tarafından gelen hacılar da kullanmışlardır. Türkistanlı hacılar demir yoluyla Krasnobods şehrine oradan Hazar Denizini geçerek Bakü'ye buradan da tren kullanılarak Rostov üzerinden Odessa şehrinde toplanmışlardır. Taşkent, Sibiryta ve Ural-Volga bölgesinden hacca

gidecek Müslümanlar da kendi bölgelerinden Tula şehri üzerinden aktarmalı trenle Odessa'ya gelmişlerdir. Hacılardan maddi imkanı iyi olanlar gemilerinin hareket zamanına kadar konaklamak için halk arasında "Müslüman Otel" olarak geçen sahibi Kasimov Tatarlarından "Moskova Otel"ni tercih etmişler diğer hacılar ise şehrin farklı yerlerinde konaklamışlardır. Odessa'daki Osmanlı Konsolosluğundan alınan üzerinde "İstanbul üzerinden Mekke'ye" yazılı vizeyle İstanbul'a hareket edilmiştir. Aşağıdaki Tablo № 3 ve № 4²⁵ de yol güzergahları ve mesafeleri gösterilmiştir.

Avrupa ile İstanbul arasında demir yollarının açılmasıyla nadir de olsa Moskova-Avrupa-İstanbul veya Peterburg-Avrupa-İstanbul güzergahı da kullanılmıştır. Orenburg şehri imamlarından Hayrullah Osmanov (1866-1915) 1. güzergahı, yukarıda *Hacnemesine* atıfta bulunulan Nijne Novgorod Vilayeti imamlarından Hamidullah Almuşev de Peterburg-Viyana-Budapeşte ve Sofya üzerinden İstanbul'a gelerek 2. Güzergahı kullananlara örnek gösterilebilir.

Tablo № 3; Odessa- Mekke Yolu

Güzerdah	Uzaklık (deniz mili)	Mesafe (saat)
Odessa-Sinop	337	28
Sinop- İstanbul	310	27
İstanbul-Port Said	800	75
Port Said- Yanbo	558	51
Yanbo-Cidde	200	20

Tablo № 4; Odessa-Medine Yolu

Güzerdah	Uzaklık (deniz mili)	Mesafe (saat)
Odessa-Sinop	337	28
Sinop-İstanbul	310	27
İstanbul-Beyrut	850	78
Beyrut-Medine	Demiryolu kullanılmıştır	

Sovyetler döneminde kutsal topraklara gitmek için bir çok sıkıntıya düşen Müslümanlara SSCB nin dağılması ile yeni fırsatlar doğdu. Sovyetler sonrası kurulan Rusya Federasyonu din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde Müslümanlara hac ibadetini yerine getirme imkanı sağladı. Fakat Müslümanlarda hac tecrübesinin azlığı, alt yapı eksikliği, ekonomik nedenler ve Suudlu yetkililerle irtibatın sağlanma güçlüğü gibi nedenlerle ilk yıllarda bu imkanlardan faydalananların sayısı az oldu. İlk yıllarda yüzlerle ifade edilen hacı sayısı tablo № 5 de görüldüğü gibi, yıllar geçtikçe binleri buldu. Ve bu gidişat hükümeti gerekli tedbirleri almaya zorladı. Natsional İşleri Bakanlığında bir heyet bakan yardımcısı başkanlığında Suudi Arabistana giderek Hac İşleri Bakanlığı ile ortak iş anlaşması imzaladı. Sonraki yıllarda Natsional İşler Bakanlığının kaldırılmasıyla, yapılan anlaşmanın realize

edilmesinde bir boşluk yaşandı. Hac ile alakalı sorunlar 90. yıllarda hükümet bünyesinde 1993 yılında kurulan Dini Organizasyonlar Komitesi ile Müslüman Dini İdarelerin ortak çalışmalarıyla giderilmeye çalışıldı. Fakat giderek artan hacı sayısı ve buna paralel olarak gelişme gösteremeyen organizasyon sorunları yeni arayışları beraberinde getirdi. Ve nihayetinde 18 Haziran 2002 tarihinde Rusya Müslüman Dini İdare temsilcileri başbakanlığa davet edilerek konuyla alakalı bir protokol imzalandı. Bu protokolle hac konusunda devlet kurumlarıyla Dini İdareler arasındaki iletişimi sağlama, Suudi Arabistan'nın hacla alakalı ilgili bakanlık, kamu kuruluşları ve elçilikle görüşmeler yapma gibi amaçlarla Müslüman Dini İdarelerin azası olduğu hükümet bünyesinde Hac Komisyonu kuruldu. Komisyonun ilk başkanlığına 2003 yılında R.F. Federal Meclisin alt kanadı DUMA'da milletvekili Ahmed Bilalov seçildi. Komisyonun hali hazırdaki başkanlığını aynı zamanda R.F. Federal Meclis Başkan Yardımcısı olan İlyas Umahanov yapmaktadır.

Tablo № 5²⁶

2003	4650 (3000 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2004	6200 (3250 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2005	9100 (7000 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2006	13000 (10000 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2007 Ocak	18600 (13200 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2007 Aralık	26500 (18000 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2008	25 838 (18000 kişi Dağıstan Cumhuriyetinden)
2009	20499

Günümüz Rusya'sında hem hükümet nezdinde hem de Müslüman Dini İdare ve Sivil Toplum Kuruluşlarınca hac ile alakalı varolan sorunlar ve eksikliklerin giderilmesi için konferans, toplantı ve seminer gibi çalışmalar yapılmakta ayrıca konuyla alakalı tecrübeli ülkelerden de istifade edilmektedir. Rusya'ya verilen 20000 kişilik genel kota yeterli olmadığından ek kontenjan talepleriyle arttırılmaya çalışılmakta, bu kota ise Federasyonun ana bölgelerinde yaşayan Müslüman nüfus oranına göre, Hac Komisyonu tarafından Bölge Dini İdarelerine dağıtılmakta, hac organizasyonunu ise İdarelerin kontrolünde hac lisanslı tur firmaları yapmaktadır. Yol güzergahı olarak ise genelde hava yolu tercih edilse de, ağırlıklı Kafkas Bölgesinden olmak üzere kara yolunu tercih edenler de çıkmaktadır.

NOTLAR

¹ Suveyş şehrinde Rusya Konsoloslğunun açılma sebebi olarak gösterilebilecek, 1851 yılında yayınlanan döküman buna güzel bir örnektir. "Ticaretimizin geliştirilmesi ve Muhammedin kabrini ziyaret için karadeniz kıyılarına gelen çok sayıdaki Rusya vatandaşı Muhammed inancına bağlı olanların himayesi için..." Хайретдинов Д.З. Мусульманская община Москвы в XIV – начале XX в. – Н. Новгород, 2002. с. 169.

- ² Халидов А.Б. Сообщение арабской хроники XII в. о посольстве из Булгар в Багдад // Ш. Марджани: Наследие и современность. Материалы международной научной конференции. – Казан: Мастер Лайн, 1998. с. 82–84.
- ³ Хабутдинова М. Симети М. // Ислам на европейском Востоке. Энциклопедический словарь. – Казань, 2004.
- ⁴ Фахретдин Р. Рихлат ал-Марджани. – Казань, 1902. с. 35.
- ⁵ Шихабуддин Марджани, РИХЛАТ АЛ-МАРДЖАНИ // «Хадж российских мусульман». № 1. – Н. Новгород: ИД «Медина», 2008. с.11-22.
- ⁶ Альмушев Х. «Хадж-наме». Книга о хадже. Путевые записки. – Н. Новгород: изд-во НИМ «Махинур», 2006. с.112.
- ⁷ Якупов В. Хаж һәм гомрә. Мәккә-Мәдинә буенча юл күрсәткече. Хаж догалары. – Казан: «Иман» нәшрияты, 2010. б. 5-6.
- ⁸ Ишаев Шакирзян, Мекка, священный город мусульман. Рассказ паломника // «Хадж российских мусульман». № 1. – Н. Новгород: ИД «Медина», 2008. с. 23-55.
- ⁹ http://islam.gmir.ru/excursion/islam_persons/abdul-aziz-davletshin (20.11.2011)
- ¹⁰ http://www.darial-online.ru/2004_2/tulatov.shtml (20.11.2011); М.И. Тулатов. Хожение в Мекку. Предисловие и публикация С. Плахтия
- ¹¹ http://www.idmedina.ru/books/history_culture/minaret/25-26/15-ildar-nurimanov.htm (21.11.2011)
- ¹² Соколов Д. Ф. Поездка в город Джедду // Исторический вестник. – 1902. – Т. 88, май
- ¹³ Никольский М.Э. Паломничество мусульман в Мекку // Исторический вестник. 1911. Т. 124 (апрель–май).
- ¹⁴ Ризаэтдин Фахретдин. Асар. Т. 1. – Казань: Рухият, 2006.
- ¹⁵ Арапов Д. Ю., Ислам в Российской империи (законодательные акты, описания, статистика). М.:ИКЦ “Академкнига” 2001 г. с. 61–62.
- ¹⁶ Якупов В. Хаж һәм гомрә. s.11.
- ¹⁷ Сибгатуллина А.Т. Контакты тюрок-мусульман Российской и Османской империи на рубеже XIX-XXвв. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010.с. 17-18.
- ¹⁸ R.F. Cidde Konsolos Yardımcısı Bağavudin Aliyev ile “Madina al İslam” gazetesi için yapılan röportaj dan 08.12.2008,http://www.idmedina.ru/books/history_culture/?1498
- ¹⁹ Бабаханов Ш. Муфтий Зияуддинхан ибн Эшон Бабахан. Ташкент, 1999. с. 43-44.
- ²⁰ Прозоров С.М. ал-Хаджж // Ислам на территории бывшей Российской империи — М., 2006. — с.407.
- ²¹ Хадж Российских мусульман с.78
- ²² Günümüzde olduğu gibi, o gün de Ortadoslar Kudüs Şehri başta olmak üzere, kendileri için kutsal sayılan yerleri ziyaret etmişlerdir.
- ²³ Хадж Российских мусульман с.79
- ²⁴ Сибгатуллина А.Т. Контакты тюрок-мусульман Российской и Османской империи на рубеже XIX-XXвв. с. 22-23.

- ²⁵ Сибгатуллина А.Т. Контакты тюрк-мусульман Российской и Османской империи на рубеже XIX-XXвв. с.26.
- ²⁶ Якупов В. Хаж һәм гомрә. s. 9.; <http://www.muslim.ru/1/cont/4/50/1963.htm>. (25.11.2011) (Rusya Müftüleri Konseyi resmi saytı)

KAYNAKLAR

- ALMUŞEV H.: (2006). Hacname. Knıga o Hadje. N.Novgorod, Mahinur.
- ARAPOV D.Yu.: (2001). Islam v Rossiyskoy İmperii, Moskova, Akademknıga.
- BABAĦANOV Ş.: (1999). Muftiy Ziyautdinhan İbn Babahan, Taşkent, Uzbekistan Milliy Entsiklopediyasi.
- DAVLETŞİN A.A.: (1899). Otçöt Ştaps Kapitana Davletşına Po Komendirovke v Hicaz, Sanpeterburg.
- İŞAYEV Şakirzyan: (2008). Mekka, Svyaşenny Gorod Musulman, N.Novgorod, Medina.
- PROZOROV S.M.: (2006). Al-Hadj İslam Na Territorii Bıvşey Rossii. Moskva, Ran.
- RİZAEVDİN Fahretdin: (2006). Asar, Kazan, Ruhıyat.
- SİBGATULLİNA A.T.: (2010). Kontaktı Turok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperii na rubeje 19-20 vv. Moskova, RAN.
- SOKOLOV D.F.: (1902). Poyezdka v Gorod Djeddu// İstoriçeskiy Vestnik.
- NİKOLSKİY M.E.: Polnomniçestvo Musulman v Mekku//İstoriçeskiy Vestnik.
- Fahretdin R.: (1902). Rihlet al Marcani, Kazan.
- HAYRETDİNOV D.: (2002). Musulmanskaya Obşına Moskvı v14-naçale 20 v. N.Novgorod. Medina
- HALİDOV A.B. (1998). Soobşeniye Arabskoy Hroniki 12v. O Posolstve iz Bulgar v Bagdat // Ş. Marcani: Naslediye i Sovremennost.Kazan Master Layn.
- HABUTDİNOVA M.: (2004). Simiti M.// İslam na Yevropeyskom Vastoke. Kazan
- Şihabudin Marcani (2008). (Rihlet al Marcani//Hadj Rossiskih Musulman. N.Novgorod. Medina)
- YAKUBOV V.: (2010). Hac Hem Gomre. Mekke-Medine Buyınça Yul Kürsetüçe. Hac Dugaları. Kazan, İman.
- <http://islam.gmir.ru> (20.11.2011)
- <http://www.darial-online.ru1> (20.11.2011)
- <http://www.idmedina.ru>(20.11.2011)
- <http://www.muslim.ru> (21.11.2011)